

Muslimske kvinners forhold til islamske kilder og autoritet i Trondheim

Keywords: Muslimske kvinner, studiegruppe, religiøs kunnskap, kilder og autoritet, Norge

Abstract: Denne artikkelen ser nærmere på hvordan muslimske kvinner i Trondheim forholder seg til ulike former for islamske kilder og autoritet i sine søk etter kunnskap om islam. Artikkelen tar utgangspunkt i en studiegruppe for muslimske kvinner i Trondheim, og undersøker hvilke kilder og autoriteter kvinnene velger å søke kunnskap fra, hvordan de anvender disse kildene og autoritetene, og hvorfor. Artikkelen tar også for seg formålet og aktivitetene til studiegruppa, samt fremveksten og utviklingen av den. På denne måten tilbyr artikkelen et lokalt og empirisk perspektiv på hvordan og hvorfor muslimske kvinner forholder seg til ulike former for kilder og autoriteter i sin søken etter kunnskap om islam. Videre beskriver den hvordan kvinnene i studiegruppa gjennom å forholde seg aktivt til ulike former for islamsk autoritet, kan operere uavhengig og skape seg en form for uavhengighet fra den lokale moskeen flertallet av kvinnene har institusjonelle bånd til.

I denne artikkelen ser jeg nærmere på hvordan en studiegruppe for muslimske kvinner forholder seg til ulike former for islamske kilder og autoritet i sine søk etter kunnskap om islam, og hvorfor de gjør dette. Jeg vil ta for meg gruppas formål og aktiviteter, samt fremveksten og utviklingen av den. Videre vil jeg undersøke hvilke kilder og autoriteter studiegruppa velger å søke kunnskap fra, hvordan de anvender disse og hvorfor. På denne måten tilbyr artikkelen et lokalt og empirisk perspektiv på hvordan og hvorfor muslimske kvinner forholder seg til ulike former for kilder og autoriteter i sin søken etter kunnskap om islam.

Artikkelen bygger på tema, funn og empirisk materiale fra min ph.d.-avhandling i religionsvitenskap om individualise-

Eli-Anne Vongraven Eriksen arbeider som førsteamanuensis i religionsdidaktikk ved Institutt for lærerutdanning, ved Norges tekniske-naturvitenskapelige universitet, NTNU. Hun har en ph.d. i religionsvitenskap fra NTNU.

ringsprosesser i unge muslimske kvinners kunnskapsdannelse og praktisering av islam i Trondheim (Eriksen 2020). Kvinnene artikkelen setter søkelys på, er tilknyttet Det Muslimske Trossamfunnet i Trondheim (MST), enten gjennom medlemskap eller engasjement i Søstergruppa, en studiegruppe for muslimske kvinner som samles i moskeen til MST (Eriksen 2020, 127–129). Det empiriske materialet artikkelen bygger på ble samlet inn og produsert i perioden 2010–2014 gjennom observasjoner, kvalitative intervjuer og samtaler (Eriksen 2020, 99–109). Fra første del av 2010 til medio mai 2012 gjennomførte jeg ‘beskrivende’ og ‘fokuserende observasjoner’ (Flick 2002, 140–142) på ulike aktiviteter og utdanningsaktiviteter som fant sted innenfor MSTs moské. Fra 1. mai 2011 til 13. mai 2012 gjennomførte jeg ‘fokuserende observasjoner’ av Søstergruppas ukentlige møter, hvor formålet med observasjonene var å lære mer om hvordan og hvorfor muslimske kvinner i Trondheim samhandler med hverandre for å øke sin kunnskap om islam (Eriksen 2020, 100). Søstergruppas møter var de eneste regelmessige islamske utdanningsaktivitetene som samlet kvinner innenfor MSTs moské i perioden 2010–2012. Søstergruppa var i oppstartsfasen og møtene var under utvikling da jeg fikk innpass i gruppa i mai 2011. Gjennom året jeg observerte gruppas møter, utviklet møtene seg fra å være ustrukturerte og litt tatt på sparket, til å bli velstrukturerte i takt med at studiegruppa ble mer organisert og etter hvert opparbeidet seg flere faste deltakere (Eriksen 2020, 101). I perioden mars 2011 til juni 2012 gjennomførte jeg to semistrukturerte intervjuer (Bremborg 2011, 310–313) med ti kvinnelige hovedinformanter tilknyttet MST, hvorav fire var aktive deltakere i Søstergruppa. I 2012 og 2014 gjennomførte jeg flere intervjuer og samtaler med nøkkelpersoner som ledere, imamer og lærere i Trondheims ulike moskeer, deriblant MST, for å få mer kunnskap om moskeenes profil, ressurser og utdanningstilbud, og hvilke kilder og metoder institusjonene brukte for å søke kunnskap om islam (Eriksen 2020, 99–109).

Gjennom å sette søkelys på en studiegruppe for kvinner og hvilke kilder og autoriteter gruppa anvender for å få kunnskap om islam, og hvordan og hvorfor disse anvendes, bidrar artikkelen med et empirisk eksempel på hvordan kunnskap om islam produseres, opprettholdes, videreføres og diskuteres lokalt, og hvordan konteksten kan ha innflytelse på dette. Selv om det har gått noen år siden det empiriske materialet ble samlet inn

og produsert, er det kontekstuelle perspektivet interessant å se i lys av lignende studier av muslimske kvinners bruk av, og forhold til, islamske kilder og autoriteter, siden det kan bidra til økt kunnskap og forståelse for hva som kan påvirke kvinners bruk og valg av disse kildene og autoritetene.

Bakteppe

Det har blitt gjort flere studier av europeiske muslimske kvinners forhold og tilgang til islamske kilder, autoriteter og religiøs kunnskap. Noen av studiene har satt søkelys på hvordan kvinner fungerer som religiøse autoriteter og imamer i Storbritannia, Tyrkia, Danmark og Tyskland (Liberatore 2019; Maritato 2017; Petersen 2019; Hassan 2012, 2011; Kalmbach 2012; Kuppinger 2012; Speilhaus 2012), mens andre har sett nærmere på hvordan kvinner fungerer som formidlere og mottakere av religiøs kunnskap (Raudvere 2012; Groeninck 2017; Maritato 2017; Hassan 2011, 2012). Enkelte studier, hvorav flere har vært lokalisert til muslimske kvinner tilknyttet islamske vekkelsesbevegelser i Europa, har sett nærmere på hvordan muslimske kvinner søker kunnskap om islam, og funnet ut at kvinnene i disse prosessene kan forholde seg til mange ulike former for islamsk autoritet, gjerne samtidig. Kvinnenes engasjement og forhold til et økende mangfold av islamsk autoritet blir enkelte ganger fremhevet som noe nytt innenfor en islamsk kontekst (Mesaric 2020; Jouili 2015; Dessing 2012; Jacobsen 2011; Fernando 2010).

Studier av moskébaserte kvinnegrupper i Nederland viser at kvinnene har flere valgmuligheter når det kommer til kunnskapskilder. Likevel velger de aktivt å søke kunnskap fra etablerte og autoritative kilder og autoriteter innenfor den islamske kunnskapstradisjonen (Dessing 2012). Lignende funn er gjort av Bendixsen (2013) i studier av unge muslimske kvinner i Berlin, og av Jacobsen (2011), i forbindelse med hennes studier av unge muslimer i «pan-islamske» student- og ungdomsorganisasjoner i Oslo. Jacobsen viser at det er nettopp gjennom å aktivt forholde seg til etablerte islamske kilder og autoriteter at unge muslimer kan delta i diskusjoner om hva som er «sann islam» og ikke, samt legitimere at egne synspunkter er i tråd med islam. I forbindelse med dette viser hun at de unge muslimene i

hennes studie tilskriver islamske tekster mer autoritet enn islamske tradisjoner og etablerte praksiser (s. 291–295).

Moderne medier og kommunikasjonsteknologi har gjort informasjon lett tilgjengelig for de fleste. Det har blitt lettere å innhente og dele informasjon, og derfor enklere for flere folk å opptre som religiøse islamske eksperter og påberope seg autoritet (Roy 2004, 1–30, 148–149, 158–164, 174–175). Dette, sammen med masseopplæring, økt leseferdighet og nye sosiale strukturer i muslimske samfunn, har ført til et økt mangfold av personer som hevder å ha islamsk kunnskap og autoritet (Kalmbach 2012, 4–5). Et økt mangfold av stemmer som hevder å ha islamsk kunnskap og autoritet har ført til at enkeltindivider har fått en mye viktigere rolle i å vurdere kildene og autoritetens troverdighet og pålitelighet, altså stemmenes autoritetskrav, enn det de har hatt tidligere (Dessing 2012, 229–232).

Med bakgrunn i studiene jeg nevner over vil jeg i denne artikkelen undersøke hvordan en studiegruppe for muslimske kvinner i Trondheim rent praktisk forholder seg til ulike former for islamske kilder og autoriteter i sine kunnskapssøk, og hvorfor de gjør det. Ved å se nærmere på konteksten studiegruppa opererer i, og ut fra, kan denne artikkelen bidra til en mer kompleks forståelse av muslimske kvinners forhold til religiøse kilder og autoriteter.

Kontekst og bakgrunn

Trondheim er den tredje mest folkerike kommunen i Norge, med en befolkning på omtrent 210 500 (Trondheim kommune 2022). Til forskjell fra enkelte grupper av muslimer i Oslo- og østlandsområdet, som kan føre sine røtter i Norge tilbake til 1960- og 70-tallet (Vogt 2018, 144–148; Vogt 2008, 33–43), består Trondheims muslimer hovedsakelig av første- og andre generasjons innvandrere og studenter. Disse ble representert av fem muslimske trossamfunn med til sammen 5971 medlemmer i 2021: Det muslimske samfunnet i Trondheim (2117 mdl), Trondheim Mevlana Kulturforening (1506 mdl), Dar El Eman Islamic Center (1630 mdl), Ahlebait senter Trondheim (334 mdl) og Afghansk forente samfunnet i Trondheim (384 mdl) (Regjeringen.no 2022).

Hvilken tilgang medlemmene og brukerne av Trondheims muslimske trossamfunn og moskeer har til islamsk kunnskaps-

kapital i form av religiøse utdanningstilbud, aktiviteter, islamske kilder og autoriteter, varierer med institusjonene. Medlemmene og brukernes tilgang til islamsk kunnskapskapital varierer med hvilken moské de er tilknyttet, og den respektive moskeens profil, ressurser og ressursprioriteringer (se Eriksen 2021; 2020). Siden islamske kunnskapsinstitusjoner og akademiske stillinger i stor grad har vært reservert for menn, har muslimske kvinner historisk sett hatt mindre tilgang til institusjonell islamsk kunnskap enn mennene (Vogt 2005, 99–105). Likevel spiller kjønn en underordnet rolle for hvilken tilgang muslimer i Trondheim har til islamsk kunnskap i de lokale moskeene. Kvinner og menn har omtrent samme tilgang til islamske utdanningsaktiviteter, kilder og autoriteter innenfor de enkelte moskeene. Det som derimot har betydning for kvinnenes tilgang til institusjonell islamsk kunnskapskapital er hvilken moské de er tilknyttet og hvorvidt moskeen har utdanningstilbud for voksne medlemmer. Det spiller også inn om den er i besittelse av religiøst personell som imamer, og om moskeens profil legger føringer for hvilke kilder og autoriteter medlemmene bør søke kunnskap fra, for eksempel gjennom å identifisere seg med en bestemt islamsk lovsskole (Eriksen 2021; 2020).

Kvinnene denne artikkelen fokuserer på er tilknyttet MST, Trondheims eldste og største muslimske trossamfunn med 2117 registrerte medlemmer (Regjeringen.no 2022). MST er en multinasjonal moské som samler muslimer med bakgrunn fra over 30 forskjellige land. Trossamfunnet ble etablert i 1987 av studenter ved det som i dag utgjør Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, NTNU, og hadde som formål å tilby alle muslimer i Trondheim et felles sted hvor de kunne samles til fredagsbønn. MST har siden den gang samlet muslimer til daglig bønn, fredagsbønn og religiøse høytider og således fungert som en forsamlingsmoské, *masjid jami*. Selv om den store majoriteten av medlemmene er sunnimuslimer, er moskeen åpen for alle muslimer uavhengig av nasjonalitet, religiøs tilhørighet og orientering. Siden medlemmene har bakgrunn fra mange forskjellige land, benyttes flere språk i moskeen, blant annet norsk, engelsk og arabisk.

MST er drevet av frivillighet, det vil si at alle posisjoner og stillinger i moskeen fylles av frivillige som ikke mottar lønn for arbeidet de gjør, og moskeen har derfor begrenset med ressurser. MST prioriterer å bruke mye av ressursene på barn og unge

i moskeen, som tilbys undervisning på flere språk i arabisk, Koranen, koranresitasjon og islamsk etikk (Eriksen 2020, 139). Moskeen er også opptatt av å være i dialog med storsamfunnet, og deltar aktivt i interreligiøst og offentlig dialogsamarbeid, blant annet med Den norske kirke, Trondheim kommune og barnevernet (se Mårtensson og Eriksen 2014). I tillegg mottar moskeen besøkende skoleelever og studenter. MST hadde ingen religiøse utdanningstilbud til sine voksne medlemmer i perioden 2010–2014. Kvinnenes mulighet til å søke kunnskap om islam innenfor moskeen var derfor begrenset til å søke individuell veiledning fra en av moskeens imamer, lytte til imamenes fredagsprekener eller delta på meget sporadiske forelesninger om islam holdt av imamene eller gjesteimamer. Kvinnene har tilgang til å søke veiledning fra MSTs imamer og høre imamene tale under fredagsprekenen, men moskeens multinasjonale og «pan-islamske» profil påvirker hvilke typer av kunnskap kvinnene får tilgang til. MST verken følger eller promoterer én bestemt islamsk lovskoles rettslære, *fiqh*, med tilhørende veiledning for hvordan en bør praktisere islam og leve som muslim. Moskeen følger heller ikke én bestemt lovskoles metodologier for å tilegne seg kunnskap om islam. Istedenfor aksepteres alle de tradisjonelle lovsskolene og det faktum at medlemmene tilhører ulike lovsskoler. På grunn av dette legger ikke moskeen føringer for hvordan medlemmene på detaljnivå bør utøve religiøse ritualer og praksiser, eller leve som muslimer. Samme holdning utviser også moskeen overfor hvilke kilder og autoriteter kvinnene bør søke kunnskap om islam fra. MST blander seg for eksempel ikke bort i hvilke utgaver eller oversettelser av de islamske skriftene – Koranen, *hadith* og *tafsir*, medlemmene bruker. De anbefaler ikke bestemte utgaver av tekstene, men lar sine medlemmer bruke versjoner de er vant til og kjent med, eller på et språk de forstår. MST anbefaler heller ikke sine medlemmer å søke kunnskap fra bestemte islamske autoriteter, men oppfordrer dem på et mer generelt nivå til å søke kunnskap fra lærde personer (Eriksen 2020, 125, 255–256; Eriksen 2021, 101–103).

Kvinnenes manglende tilgang på islamsk kunnskapskapital innenfor MST gjør at de må oppsøke andre grupper, organisasjoner og nettverk eller fordype seg i egenstudier hvis de vil lære mer om islam. Dette var utgangspunktet da noen kvinner med tilknytning til MST valgte å etablere Søstergruppa, en studiegruppe for muslimske kvinner.

Søstergruppa

Søstergruppa er en uavhengig studiegruppe for muslimske kvinner som samler deltakere med ulike nasjonale, kulturelle, geografiske og språklige bakgrunner og i ulike aldre og livssituasjoner. Enkelte av kvinnene er født og oppvokst i asiatiske land, mens andre har bakgrunn fra afrikanske og europeiske land. Kvinnens fartstid i Norge og Trondheim varierer også mye. Noen har bodd i Norge fra de var barn, andre har tilbrakt mesteparten av sitt voksne liv her, mens andre igjen har bare vært bosatt i Norge i noen få år. Møtene i Søstergruppa blir derfor avholdt på norsk og/eller engelsk, siden dette er de to språkene flertallet har til felles.

Søstergruppa møtes ukentlig i moskeen til MST. De annonserer sine møter på moskeens hjemmeside, men er en uavhengig gruppe som er etablert og drives på kvinnenenes eget initiativ. Styret og imamkomiteen i MST er ikke involvert i gruppas aktiviteter. Selv om flesteparten av deltakerne i gruppa er medlemmer i MST, er ikke alle det. Søstergruppa er åpen for alle muslimske kvinner i Trondheim og omegn. Dette gjør Søstergruppa til en uavhengig studiegruppe innenfor rammene til MST. I gjennomsnitt var det mellom åtte og ti kvinner som deltok på Søstergruppas møter, men antallet og hvilke kvinner som deltok, varierte mye fra uke til uke. Lengden på møtene varierte fra to til fire timer, avhengig av fremmøte og programmet for dagen.

Kvinnene i Søstergruppa ønsker å øke sin teoretiske og praktiske kunnskap om islam, og de samles for å lære sammen med hverandre og av hverandre. Ingen av dem har noen formell religiøs utdanning, eller identifiserer seg som religiøst lærde. Istedenfor deltar alle kvinnene i gruppa på like premisser, og alle som vil kan bidra og oppfordres til å bidra i gruppas aktiviteter. De som har kunnskap om et relevant tema, deler denne med de andre gjennom foredrag, veiledning eller begge deler. Gjennom samtaler og diskusjoner kommer kvinnene opp med mange spørsmål og tema de ønsker å lære mer om, og de bytter på å oppsøke, samle og dele informasjon med de andre. I gruppa diskuterer de seg frem til hva de anser for å være viktig kunnskap om islam, og hvilke typer av kunnskaper og ferdigheter de mener muslimer bør være i besittelse av. For eksempel ønsker kvinnene i gruppa praktisk kunnskap i koranresitasjon, de vil lære om hvordan den rituelle bønningen, *salat*, utøves på best mulig

måte, hvordan man kler seg anstendig og hvordan man oppfører seg under bønneinnkallelsen, *adhan*. I tillegg ønsker de detaljert kunnskap om hvordan de kan utøve forskjellige ritualer og praksiser i Trondheim, og kunnskap om lovfortolkninger, *fiqh*, som forteller hvorfor de bør handle og oppføre seg på ulike måter. De ønsker å øke sin praktiske kunnskap om hvordan de kan leve i samsvar med den islamske loven *sharia*, og hva den sier om individuell gudstilbedelse, *‘ibadat*, og mellommenneskelige relasjoner, *mu‘amalat*. Samtidig ønsker de å øke sin teoretiske kunnskap om sharias handlingskategorier og verdier.

Møtene i Søstergruppa er som regel inndelt i ulike bolker hvor kvinnene leser tekster sammen og diskuterer ulike religiøse tema som opptar dem. For eksempel inneholder nesten alle gruppemøtene en bolk med koranresitasjon, hvor kvinner som kan arabisk hjelper de som ikke kan arabisk med å lese og resitere fra Koranen. Koranresitasjonen blir ofte etterfulgt av en bolk om innholdet i Koranen, hvor kvinnene snakker om hva de har lest og hvordan de forstår det. De baserer denne samtalen på tafsir, som er litteratur med kommentarer og forklaringer til Koranen. Andre bolker kan for eksempel inneholde presentasjoner av sentrale skikkelser i islam, for eksempel profeten Muhammad, profetens hustruer, eller andre profeter i islam. Temaene kan være hentet fra islamsk teologi, for eksempel en gjennomgang av betydningen av «Guds navn» (eller egenskaper), eller det kan være presentasjoner av detaljer rundt individuell gudstilbedelse, *‘ibadat*. Det kan handle om hvordan de som muslimer bør te og oppføre seg i ulike situasjoner, dvs. detaljer knyttet til de mellommenneskelige relasjonene, *mu‘amalat*. Kvinnene har for eksempel diskutert hvordan de kan overholde islamske praksiser knyttet til kjønnssegregering, og samtidig overholde majoritetssamfunnets skikk og bruk når det kommer til spørsmål som håndhilsning med menn. I Trondheim og Norge er det en utbredt praksis å håndhilse. For å øke sin kunnskap om høflige og anstendige måter å hilse på, undersøkte derfor Søstergruppa hva de sunniislamske lovsskolenes rettslærer sa om dette, og de delte sine individuelle erfaringer med dette med hverandre. Deltakerne i Søstergruppa ble ikke enige om en felles løsning, men kom frem til at hver enkelt kvinne kunne gjøre det hun følte var mest riktig i den enkelte situasjonen.

At Søstergruppa er en studiegruppe hvor hovedformålet er å øke deltakernes kunnskap om islam, reflekteres i at gruppa omtaler seg selv som en *halaqa*-gruppe. Ordet *halaqa* som er

arabisk og kan oversettes med 'sirkler', er navnet på studiesirkelene som utviklet seg blant muslimene på 600-tallet. Det refererer derfor til en av de tradisjonelle islamske kunnskapsinstitusjonene som opp gjennom muslimenes historie har overført kunnskap om islam, og spesielt kunnskap om den islamske loven, sharia (Hallaq 2009, 125–126, 135–136). Deltakerne i Søstergruppa er kjent med de tradisjonelle *halaqa*-sirkelene, og anser dette pedagogiske forumet for å være den eldste og mest autentiske måten å studere islam på.

Under møtene i Søstergruppa sitter deltakerne sammen i en sirkel og snakker. På denne måten imiterer de den tradisjonelle islamske studiesirkelen *halaqa* (Hallaq 2009, 135–136). I kontrast til den tradisjonelle *halaqa*-sirkelen som var ledet av en religiøs lærd eller lærer (Hallaq 2009, 136–139), er Søstergruppas *halaqa* en studiegruppe hvor kvinnene studerer islam sammen og hvor de bygger sin religiøse kunnskap på ulike islamske kilder og autoriteter. Siden kvinnene anerkjenner *halaqa*-forumet som den tradisjonelle og autentiske måten å studere islam på, er det viktig for dem å relatere sine aktiviteter til denne islamske kunnskapsinstitusjonen. Slik skaper de en sammenheng mellom sine utdanningsaktiviteter og *halaqa*-institusjonen, og de ser sine egne aktiviteter som en forlengelse av denne kunnskapsinstitusjonen.

Selv om kvinnene deltar på Søstergruppas møter for å lære mer om islam, er det sosiale fellesskapet i gruppa også en viktig og prioritert del. Så å si alle møtene inneholder en ren sosial stund hvor kvinnene hygger seg med te og kake, og hvor de snakker sammen og deler gleder og bekymringer med hverandre. Det sosiale aspektet ved Søstergruppa både motiverer og trigger deltakernes søking etter kunnskap:

Det er ikke sånn at jeg er typen til å studere islam hele tiden. Men min basis av ting er alltid der, som å be og faste (...). Men jeg studerer ikke islam hver dag. (...) Det er gøy å lære om islam når man er flere (...) fordi noen ganger, jeg må innrømme at noen ganger når jeg leser en bok så kan det være litt kjedelig, så da gidder man ikke. Men når man er med i en gruppe og skal holde en presentasjon, så forbereder man seg, og man kan diskutere og man kan huske samtidig med at man gjør det, så da vil du gjøre det. (...) Så Søstergruppen er meget viktig for meg, jeg merker det nå jeg har fulgt

dem. Jeg er veldig lykkelig for gruppa og setter virkelig pris på den (Intervju med kvinne tilknyttet MST, juni 2011).

Gjennom deltakelsen i Søstergruppa får kvinnene tilgang til et sosialt nettverk, kontakter og vennskap. Gruppa er en viktig sosial arena for mange av kvinnene som har få slektninger i Norge. Navnet på gruppa reflekterer at kvinnene føler seg knyttet til hverandre: de kaller hverandre og anerkjenner hverandre som søstre i islam. Kvinnene er også veldig interessert i hverandres liv og trivsel, og de anser det sosiale ved gruppemøtene som like viktig som utdanningsaktivitetene.

Søstergruppas kilder og autoriteter: Hva og hvem søker de kunnskap fra?

Kildene og metodene Søstergruppa bruker for å få kunnskap om islam er mange. I tråd med tradisjonelle islamske lovsskoler, moderne islamske bevegelser og de lokale moskeene (Hallaq 2009; Vishanoff 2011; Roald 2001, 104–107; Eriksen 2020) bruker Søstergruppa Koranen og hadith som primærkilder til islam. Koranen ansees for å være Guds ord, og hadith, som inneholder fortellinger om profeten Muhammads liv og lære; hans *sunnah*, blir sett som et viktig forklarende og utdypende supplement til Koranen. Hadithlitteraturen er viktig for kvinnene siden den inneholder detaljert kunnskap om hvordan man kan utføre islamske ritualer og praksiser. Under koranresitasjonen leser kvinnene Koranen på arabisk, men siden et fåtall forstår arabisk, bruker de oversatte utgaver når de skal studere innholdet. Søstergruppa bruker ikke en bestemt hadithsamling, men kan bruke hadither fra ulike samlinger så lenge samlingene og hadithene er kjent for å være pålitelige.

Når Søstergruppa skal studere innholdet i Koranen nærmere, bruker de kommentar- og forklaringslitteratur, tafsir. En av kvinnene som ofte har ansvar for denne bolken, har en engelsk oversettelse av tafsiren til Ibn Kathir som hun baserer seg på, og hennes presentasjon bygger mer eller mindre på direkte oversettelser av denne fra engelsk til norsk. En annen kvinne som deler ansvaret for denne bolken, bruker ikke en bestemt tafsir som sin primærkilde, men baserer seg på notater hun har tatt fra en tidligere kvinnelig lærer i Koranen og islam.

Når deltakerne i Søstergruppa skal forberede presentasjoner

til gruppemøtene eller søker kunnskap om islam på egen hånd utenfor gruppa, kan de også bruke andre tekster, nettsteder, institusjoner, organisasjoner og personer som sekundærkilder og autoriteter til islam. Offentlige islamske nettsider fra kvinnenes ulike hjemland, eller nettsidene til ulike islamske organisasjoner som Det Europeiske Rådet for Fatwa og Forskning, og lokale imamer fra lokale moskeer som MST og Dar El Eman Islamic Center (DIC), er eksempler på slike. Som sekundærkilder bruker enkelte også tv-program og foredrag fra ulike muslimske lærde og predikanter, herunder også den norske ungdomsorganisasjonen Islam Nets samling av forelesninger fra salafipredikanter. Siden kvinnene har ulike nasjonale og språklige bakgrunner, forholder de seg til forskjellige sekundærkilder som religiøse institusjoner, organisasjoner og personer i sine individuelle søk etter kunnskap om islam.

Søstergruppa bruker sjelden de sunnimuslimske lovskolene som direkte kilder, selv om lovskolenes rettslære, fiqh, kan tilby dem mye detaljlitteratur om religiøse praksiser, som er noe av det de ønsker å øke sin kunnskap om. De prater sjelden om lovskolene under møtene, og gruppa som helhet identifiserer seg ikke med en spesiell lovskole. Likevel, i situasjoner hvor deltakerne i Søstergruppa ikke kan finne svar i sine vanlige kilder, eller hvis det oppstår uenigheter innad i gruppa, kan de søke svar fra lovskolene. I disse tilfellene undersøker de hvordan lovskolene presenterer sine løsninger eller svar på problemet eller spørsmålet. Dette ble for eksempel gjort i forbindelse med en lengre diskusjon gruppa hadde om det er tillatt for kvinner som menstruerer å oppholde seg i moskeen og moskeens bønnerom. Utgangspunktet for denne diskusjonen var at en av kvinnene i gruppa var i tvil om det er tillatt for kvinner å oppholde seg i moskeen under menstruasjonen. Flertallet av kvinnene i gruppa mente at dette var tillatt, med referanser til at dette er vanlig praksis i deres ulike hjemland. I tillegg oppsøkte de to lokale imamer fra MST og DIC og fikk støtte for sitt syn. Likevel stolte ikke kvinnen som var usikker på om det er tillatt på legitimiteten i argumentene deres, fordi kvinnene som mente at det er tillatt for menstruerende kvinner å oppholde seg i moskeen, ikke kunne vise til konkrete referanser i Koranen eller hadith. Hun undersøkte derfor de ulike sunnilovskolenes rettslære, fiqh, for å finne svar. Her fant hun kilder på at det er tillatt for kvinner å oppholde seg i moskeen under menstruasjon, men også kilder som sa at kvinner ikke har lov til å oppholde seg i bønne-

rommet i denne perioden. De andre kvinnene var enige med henne om første punkt, men mente hun tok feil om det andre. Deltakerne i gruppa ble derfor enige om å være uenige, samtidig som de flyttet gruppesamlingene fra kvinnenens bønnerom til et av moskeens klasserom som følge av diskusjonen.

Det finnes flere eksempler enn det overnevnte på at deltakernes erfaringer og kunnskap om islam blir brukt som kunnskapskilder i gruppemøtene. Dette gjøres for eksempel i forbindelse med korrigeringer av feiloversettelser (til norsk eller engelsk) fra tafsir eller Koranen, eller hvis enkeltpersoner har gjort endringer i religiøs praksis. I månedene etter ramadan 2011, forsøkte for eksempel to av gruppedeltakerne å ta igjen det de omtalte som «tapte bønner» fra ramadan. Dette var bønner de hadde vært forhindret fra å utføre på grunn av menstruasjon. Når resten av Søstergruppa fikk vite hva de gjorde, ba de dem om å stoppe. Gruppa hevdet at det var feil praksis å ta igjen bønner man har mistet under ramadan på grunn av menstruasjon, og argumenterte for at dette er bønner man er fritatt fra, og at de derfor ikke skal tas igjen. I slike situasjoner, hvor gruppedeltakere ønsker å korrigere det de anser for å være feil praksis (eller feiloversettelser), trenger de ikke alltid å legitimere sine syn gjennom referanser til de islamske kildetekstene, spesielt ikke i situasjoner der flertallet er enige. I disse situasjonene må kvinnene som har endret sin religiøse praksis slik at den avviker fra gruppas praksis, underbygge sine valg med referanser til pålitelige islamske kilder. Det betyr at hvis alle eller flesteparten utøver samme rituelle praksis på samme måte, oppstår det sjelden diskusjoner rundt praksis, og ingen referanser er nødvendig. Men så fort noen endrer praksis slik at den avviker fra gruppas praksis, er pålitelige kilder nødvendige. På denne måten er Søstergruppa en sosial arena hvor kvinner forhandler om hva som er «sann islam» og ikke, og hvor trosforestillinger og praksiser må følges opp med referanser til islamske kilder og autoriteter, «iboende kunnskap» eller «utbredt praksis» – avhengig av situasjonen – for at gruppa skal anerkjenne dem som sanne.

Søstergruppas forhold til islamske kilder og autoriteter: Hvordan og hvorfor?

Da Søstergruppa var ny og i oppstartfasen, overførte gruppedeltakerne sine egne individuelle kilder og metoder til

gruppestudiene. På grunn av deltakernes forskjellige bakgrunner inkluderte dette et stort og variert utvalg av skriftlig tekstmateriale på ulike språk, diverse institusjoner (som lovskolene), organisasjoner og personer fra ulike land (lærde, predikanter, eksterne og lokale imamer, familiemedlemmer, venner osv.) som de brukte som religiøse autoriteter. I gruppemøtene brukte deltakerne disse kildene og i tillegg egen erfaring, kunnskap og individuell refleksjon til å komme opp med svar på religiøse spørsmål. Men etter hvert som gruppa utviklet seg og ble mer organisert, ble medlemmene opptatt av spørsmål som berørte islamske kilders pålitelighet og status. En av de intervjuede deltakerne beskriver gruppas utvikling på følgende måte:

Halaqa har forandret seg siden vi først startet og til nå. (...) Vi har blitt mer, mer bevisste på at når vi snakker om et tema, så må vi ha kilder. (...) Vi har blitt mer oppmerksomme på hva vi leser, at vi skal lese fra en spesifikk kilde, som tafsir, en spesifikk bok eller en spesifikk kilde. Derfor har jeg nå flere muligheter til å lære noe nytt fra *halaqa*. Fordi nå hører jeg ikke lenger bare på hva folk har hørt fra andre, men vi har en spesifikk kilde vi snakker om. **E-A:** En fastere struktur? **Kvinne tilknyttet MST:** Ja, bedre struktur og et bedre program (Intervju med kvinne tilknyttet MST, mars 2012).

Fordi Søstergruppa bare består av lekfolk uten formell religiøs skoloring, er deltakerne avhengige av eksterne autoriteter. Dette kan være islamske skrifter, eller lærde og imamer som kan bekrefte at kunnskapen de formidler i gruppa er islamsk. Kilder og metoder kvinnene møter i moskeen til MST, andre organisasjoner eller studiegrupper de er en del av, og den islamske kunnskapstradisjonen, blir brukt som normative system. Studiegruppas kilder og autoriteter er derfor nøye utvalgt med tanke på pålitelighet og status innenfor disse systemene. Koranen, hadith og tafsir har status som de etablerte, autoritative primærkildene til islam, og dette er kilder alle kvinnene har til felles, som de er kjent med og som de stoler på. De møter disse kildene i egenstudier, og i moskeer, organisasjoner eller andre studiegrupper de er delaktige i. Annet tekstmateriale, og institusjoner, organisasjoner og personer, kan derimot skape diskusjoner fordi kvinnene med sine forskjellige bakgrunner bruker ulike sekundærkilder. Det er både vanlig og tillatt å referere til sekundærkilder

under møtene i Søstergruppa, men disse referansene skal helst etterfølges av en beskrivelse av kildens pålitelighet og en forklaring på hvorfor den bør anses som trygg. Et eksempel er kvinnen som baserte sine presentasjoner av innholdet i Koranen på notater hun hadde hentet fra sin tidligere koran- og islamlærer. Hun ble møtt med mange spørsmål om lærerens bakgrunn og troverdighet første gang hun holdt en slik presentasjon i gruppa. Etter å ha redegjort for at denne læreren var en lærd kvinne med høy utdanning, og at læreren bygget sine kommentarer og forklaringer til Koranen på anerkjente tafsirer, fikk hun overbevist de andre i gruppa om at hennes tidligere lærer var en pålitelig kilde.

Det at deltakerne i Søstergruppa klassifiserer, diskuterer og forhandler om ulike kilders status gjør det mulig for grupped medlemmene å ta individuelle valg om de ønsker å bruke og stole på disse kildene eller ikke. Likevel, å stille spørsmål ved andres kilder, og forsvare egne, tar mye tid. Derfor har gruppa valgt å konsentrere sine studier rundt kilder det er bred enighet om autoriteten og påliteligheten til, og som de stoler på og har til felles, nemlig Koranen, hadith og tafsir. Dette betyr at gruppas kollektive strategi når det kommer til å søke kunnskap om islam, er å konsentrere sine studier rundt de kildene de har til felles og som er etablert som autoritative innenfor den islamske kunnskapstradisjonen.

Søstergruppas deltakere må orientere sine kunnskapssøk og valg av kilder opp mot etablerte og autoritative islamske kilder, metoder og kunnskapstradisjoner. På den måten sikrer de at kildene de bruker og kunnskapen de formidler er islamsk. Kvinnene har verken makt, kunnskap eller autoritet til å definere hva som er islamsk eller ikke, så de er avhengige av eksterne islamske autoriteter for å trekke slike konklusjoner. Dette betyr at de ikke kan distansere seg fra eller overse etablerte islamske kunnskapstradisjoner i sine søk etter kunnskap, da det er nettopp disse tradisjonene som definerer hva som er islamsk kunnskap. Selv om gruppa aksepterer sekundærkilder, er gruppas studier veldig tekstorientert. I den konteksten som Søstergruppa utspiller seg i, og på grunn av gruppas sammensetning av kvinner med svært ulike bakgrunner, er det enklest og mest effektivt for kvinnene å dreie sine studier mot de skriftlige kildene de er enige om og har til felles. På denne måten bidrar konsentrasjonen om det skriftlige til å effektivisere og skape mer progresjon i studiene deres; de kan bruke møtetiden til å lære mer om islam isteden-

for å bruke tid på å diskutere, argumentere for og imot eller forsvare påliteligheten til andres og egne sekundærkilder. Søstergruppa styrker på denne måten kvinnenes bruk av Koranen, hadith og tafsir, siden dette er de kildene de har til felles.

Avsluttende analyse

Som en uavhengig studiegruppe for kvinner velger Søstergruppa selv hva de ønsker å søke kunnskap om, fra hva eller hvem, og hvordan. I tråd med funn fra tidligere forskning på muslimske kvinners forhold til religiøs autoritet, forholder også kvinnene i Søstergruppa seg til ulike former for autoritet når de søker kunnskap om islam (jf. Mesaric 2020; Jouili 2015; Bendixsen 2013; Dessing 2012; Jacobsen 2011; Fernando 2010). Søstergruppas kilder til islam er mange. Som gruppe anvender de Koranen, hadith og tafsir som sine primærkilder. I situasjoner hvor de ikke kan finne informasjonen de trenger her, kan de aktivt oppsøke og hente informasjon fra andre kilder og autoriteter, som de sunnimuslimske lovskolene og lokale og eksterne imamer. Kvinnene kan også henvise til og bruke egen kunnskap og vanlig eller utbredt praksis i hjemlandet som kilde til islam, og begrunne egne synspunkter gjennom referanser til dette. I sine individuelle kunnskapssøk anvender og forholder de enkelte gruppedeltakerne seg til et bredt utvalg av sekundærkilder i form av institusjoner, organisasjoner og personer.

Selv om Søstergruppa som nevnt har flere valg når det kommer til hvilke kilder og autoriteter de kan søke kunnskap fra, så velger deltakerne likevel å søke kunnskap fra etablerte og autoritative islamske kilder og autoriteter. Dette kan ikke sees på som unikt for kvinnene i Trondheim, men samsvarer med hvordan studier av muslimske kvinner i Nederland, Berlin og Oslo har dokumentert at også disse orienterer sine kunnskapssøk mot det autoritative og etablerte i møte med mangfoldet av islamske kilder (jf. Bendixsen 2013; Dessing 2012; Jacobsen 2011). I likhet med Jacobsens studier (2011, 291–295), viser mitt materiale at det er gjennom aktivt å forholde seg til etablerte og autoritative islamske kilder og autoriteter at kvinnene kan delta i diskusjoner om hva som er «sann islam» og ikke, siden det er disse kildene som kan gi kvinnenes synspunkt og argumenter autoritet. Kvinnene i Søstergruppa er ikke avgrenset til dette, men kan også referere til islamske tradisjoner og praksiser

som kilder for å støtte opp om, eller legitimere, etablert praksis, og da spesielt i situasjoner hvor flertallet av kvinnene er enige. Likevel etterspørres ofte flere kilder, og andre typer av kilder, i situasjoner hvor det oppstår uenigheter i gruppa om tolkninger av religiøse forskrifter og mulige endringer av religiøs praksis. I slike situasjoner tenderer Søstergruppa til å tilskrive de islamske tekstene mer autoritet enn tradisjoner og praksiser, jf. funnene i Jacobsen studie (Ibid.), hovedsakelig fordi dette er kilder de alle sammen deler og har til felles.

Selv om flere studier omtaler og fremhever muslimske kvinners forhold til og engasjement i et økende mangfold av islamsk autoritet som noe nytt, viser de samme studiene at de religiøse kildene og autoritetene kvinnene forholder seg til er etablerte og autoritative innenfor den islamske kunnskapstradisjonen (Mesaric 2020; Jouili 2015; Bendixsen 2013; Jacobsen 2011; Fernando 2010). Det er derfor mulig å stille spørsmål om hvorvidt muslimske kvinners forhold til et mangfold av islamsk autoritet bør sees på som noe nytt. Kan det være at det hovedsakelig er den europeiske geografiske konteksten, hvor muslimske kvinner med ulike bakgrunner møtes og samles rundt kollektive kunnskapssøk, som representerer det nye?

Mitt materiale viser at konteksten Søstergruppa opererer i har stor innflytelse på gruppas kilder og metoder. Som en studiegruppe bestående av kvinner med ulike språklige, nasjonale og kulturelle bakgrunner, har Søstergruppa valgt å konsentrere sine kollektive studier rundt etablerte og autoritative kilder de alle er kjent med og har til felles. Gruppas orientering mot de skriftlige hovedkildene bidrar til å effektivisere og skape mer progresjon i studiene deres, da de slipper å bruke så mye av møtetiden på å diskutere og forhandle om sekundærkilders pålitelig og troverdighet. Tekstorienteringen innad i Søstergruppa kan derfor ikke nødvendigvis bare sees som et resultat av bevisste og klare ønsker fra gruppa om å følge en (bestemt) tekstsentrert islamsk kunnskapsmetodologi, for eksempel salafisme og salafistisk inspirerte kilder og metoder (se for eksempel Haykel 2009, 35–45; Roald 2001, 51–52), men bør også forklares ut fra hvilken kontekst studiegruppa utspiller seg i, og gruppas sammensetning. Til sammen uttrykker dette en pragmatisk tilnærming gruppa har valgt for å ivareta deltakernes mangfoldige bakgrunner.

Den kontekstuelle innflytelsen er også synlig i Søstergruppas forhandlinger om kilder og autoritet, hvor det blir det viktig for deltakerne å vurdere ulike kilder og autoriteters pålitelig og tro-

verdighet (jf. Dessing 2012, 229–232). I dette materialet ser vi at det ikke bare er et økende mangfold av muslimske stemmer utenfra som bidrar til at enkeltindivider må vurdere ulike autoritetskrav slik tidligere studier har pekt på (jf. Roy 2004; Kalmbach 2012; Dessing 2012), men at internt mangfold i gruppa også fører til at kvinnene må gjøre dette. Disse autoritetskravene er derfor ikke nødvendigvis fremsatt av de ulike muslimske stemmene selv, men blir fremsatt av kvinnene som forsøker å bringe inn og legitimere egne sekundærkilder eller synspunkter som pålitelige.

I og med at Søstergruppa er en studiegruppe hvor kvinner kommer sammen for å søke kunnskap om islam, kan ikke kunnskapssøket karakteriseres som et individuelt prosjekt. Sammenligner vi derimot Søstergruppas metoder for å søke kunnskap om islam med den tradisjonelle islamske studiesirkelen, *halaqa*, kan gruppas kunnskapssøk forstås som mer individualistisk, siden kunnskapssøkingen ikke er ledet av en religiøs lærd som legger føringer for hvilke kilder og autoriteter de bør bruke (Hallaq 2009, 136–139). I stedet for er det deltakerne i Søstergruppa som i fellesskap kommer frem til hva de ønsker mer kunnskap om, og hvilke kilder og autoriteter de anser for å være pålitelige i denne sammenhengen.

Som en uavhengig studiegruppe er det viktig for Søstergruppa å orientere seg mot den islamske kunnskapstradisjonen, og forsøke å etablere sammenhenger mellom dem selv og denne. Dette fordi det nettopp er gjennom referanser til tradisjonen at de kan legitimere at det de gjør, kunnskapen de formidler og kildene de bruker, er «i tråd med islam». Gjennom å referere til seg selv om en *halaqa*-gruppe og imitere formen til dette pedagogiske forumet, forsøker Søstergruppa å etablere en sammenheng mellom egne aktiviteter og tradisjonelle islamske kunnskapsinstitusjoner. Og gjennom at de konsentrerer studiene rundt de felles, autoritative islamske kildene Koranen, hadith og tafsir, får kunnskapssøkingen religiøs legitimitet. Ved å orientere seg direkte mot den islamske kunnskapstradisjonen og dens institusjoner, kan de legitimere seg og operere uavhengig av MST og markere sin uavhengighet av moskeen.

Litteratur

- Bendixsen, Synnøve 2013. *The Religious Identity of Young Muslim Women in Berlin*. Leiden, Boston: Brill.
- Bremborg, Anna Davidsson 2011. «Interviewing». I Michael Stausberg and Steven Engler (red.), *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*, London og New York: Routledge, Taylor and Francis Group, 310–323.
- Dessing, Nathal M. 2012. «Thinking for oneself? Forms and elements of religious authority in Dutch Muslim women's group». I Masooda Bano og Hilray Kalmbach (red.), *Women, leadership, and mosques: changes in contemporary Islamic authority*. Leiden: Brill, 217–233.
- Eriksen, Eli-Anne Vongraven 2021. «Muslimske kvinners tilgang til islamsk kunnskap og autoritet i Trondheim». I *DIN Tidsskrift for religion og kultur. Organisert islam i Norge* 2: 89–111.
- Eriksen, Eli-Anne Vongraven 2020. *Continuity and change: Individualization processes in young Muslim women's knowledge acquisition and practice of Islam in Trondheim*. Ph.d.-avhandling i religionsvitenskap, Humanistisk fakultet, Institutt for filosofi og religionsvitenskap, NTNU.
- Fernando, Mayanthi L. 2010. «Reconfiguring freedom: Muslim piety and the limits of secular law and public discourse in France». I *American ethnologist* 37(1): 19–35.
- Flick, Uwe 2002. *An Introduction to Qualitative Research*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Groeninck, Mieke 2017. *Reforming the Self, Unveiling the World. Islamic Religious Knowledge Transmission for Women in Brussels' Mosques and Institutes from a Moroccan Background*. Ph.d.-avhandling, Faculteit Sociale Wetenschappen, KU Leuven.
- Hallaq, Wael B. 2009. *Shari'a. Theory, Practice, Transformations*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hassan, Mona 2012. «Reshaping religious authority in contemporary Turkey: State-sponsored female preachers». I Masooda Bano og Hilray Kalmbach (red.), *Women, leadership, and mosques: changes in contemporary Islamic authority*. Leiden: Brill, 85–104.
- Hassan, Mona 2011. «Women Preaching for the Secular State: Official Female Preachers (Bayan Vaizler) in Contemporary Turkey». I *International Journal of Middle East studies* 43(3): 451–473.
- Haykel, Bernard 2009. «On the Nature of Salafi Thought and Action». I Roel Meijer (red.), *Global Salafism. Islam's New Religious Movement*. London: Hurst & Company, 33–58.
- Jacobsen, Christine M. 2011. *Islamic Traditions and Muslim Youth in Norway*. Leiden: Brill.
- Jouili, Jeanette Selma 2015. *Pious Practice and Secular Constraints: Women in the Islamic Revival in Europe*. Stanford California: Stanford University Press.
- Kalmbach, Hilray 2012. «Introduction: Islamic authority and the study of female religious leaders». I Masooda Bano og Hilray Kalmbach (red.), *Women, Leadership, and Mosques: Changes in Contemporary Islamic Authority*. Leiden: Brill, 1–27.
- Kuppinger, Petra 2012. «Women, Leadership, and Participation in Mosques and Beyond: Notes from Stuttgart, Germany». I Masooda Bano og Hilray Kalmbach (red.),

- Women, leadership, and mosques: changes in contemporary Islamic authority*. Leiden: Brill, 323–344.
- Liberatore, Giulia 2019. *Somali, Muslim, British: striving in securitized Britain*. London: Bloomsbury.
- Maritato, Chiara 2017. «Compliance or Negotiation? Diyanet's Female Preachers and the Diffusion of a 'True' Religion in Turkey». I *Social compass* 64(4): 530–545. <https://doi.org/10.1177/0037768617727487>
- Mesaric, Andreja 2020. «Disrupting Boundaries between Traditional and Transnational Islam: Pious Women's Engagement with Islamic Authority in Bosnia-Herzegovina». I *Slavic review* 79(1): 7–27. <https://doi.org/10.1017/slr.2020.7>
- Mårtensson, Ulrika og Eli-Anne Vongraven Eriksen 2014. «Muslim Society Trondheim: A Local History». *Tidsskrift for Islamforskning* 8(1): 162–190. <https://tifoislam.dk/issue/view/3528/266>
- Petersen, Jesper 2019. «Media and the Female Imam». I *Religions* 10(3):159. <https://doi.org/10.3390/rel10030159>
- Raudvere, Catharina 2012. «Textual and ritual command: Muslim women as keepers and transmitters of interpretative domains in contemporary Bosnia and Herzegovina». I Masooda Bano og Hilray Kalmbach (red.), *Women, Leadership, and Mosques: Changes in Contemporary Islamic Authority*. Leiden: Brill, 259–278.
- Regjeringen.no 2022. «Oversikt over antall tilskuddstellende medlemmer i tros- og livssynssamfunn: 2021». URL: <https://www.regjeringen.no/contentassets/8e328011foe541d99e0b6243387e38dd/antall-tilskuddstellende-medlemmer-tros-og-livssynssamfunn-2021.pdf> (Nedlastet 03.05.2022).
- Roald, Anne Sofie 2001. *Women in Islam. The Western Experience*. London og New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
- Roy, Oliver 2004. *Globalized Islam. The Search for a New Ummah*. New York: Columbia University Press.
- Speilhaus, Riem 2012. «Making Islam Relevant: Female Authority and Representation of Islam in Germany». I Masooda Bano og Hilray Kalmbach (red.), *Women, Leadership, and Mosques: Changes in Contemporary Islamic Authority*. Leiden: Brill, 437–455.
- Trondheim kommune 2022. «Befolkningsstatistikk». URL: <https://www.trondheim.kommune.no/aktuelt/om-kommunen/statistikk/befolkningsstatistikk/> (Nedlastet 03.05.2022).
- Vishanoff, David R. 2011. *The Formation of Islamic Hermeneutics. How Sunni Legal Theorists Imagined a Revealed Law*. New Haven, Connecticut: American Oriental Society.
- Vogt, Kari 2018. «Islam i Norge». I Knut A. Jacobsen (red.), *Verdensreligioner i Norge*, 4. utgave. Oslo: Universitetsforlaget, 133–172.
- Vogt, Kari 2008. *Islam på norsk. Moskeer og islamske organisasjoner i Norge*. Oslo: Cappelen Damm.